

Tomaž Erzar *Izgubljeno sočutje*

Zdi se mi, da se je treba v mišljenju kakor tudi v življenju nasploh držati pravila, da so vse velike in resne prevare tega sveta samoprevare, se pravi utvare oziroma iluzije, v katerih smo žrtve sami sebe, ne pa manipulacije, kjer bi bili žrtve drugih. Vprašanje seveda je, zakaj se tega pravila tako težko držimo in zakaj je lažje, če nekatera čustva, namere in misli drugim preprosto pripišemo, še preden jih pri njih tudi dejansko zaznamo ali izkusimo. Bistveno pri tem je naslednje: ker se tega pripisovanja praviloma ne zavedamo, drugim pripišemo prav tista čustva, namere in misli, ki obvladujejo nas same in ki tvorijo jedro naše samoprevare. S tem dodatkom se naša izhodiščna ločnica zaplete. Zdaj ne gre več za preprosto ločevanje med prevaro, ki prihaja od zunaj, in notranjo samoprevaro, ampak za neko vzajemno prevaro, kjer ni mogoče potegniti jasne ločnice med zunaj in znotraj, med tabo in mano. Zdaj ne zadošča več, če se držim omenjenega pravila in drugim ne pripisujem zvijač in prevar, saj je del moje samoprevare prav v tem, da si umišljam, da bi lahko sam kdajkoli omejil ali vzel nazaj svoje pripisovanje. Iz tega sledi, da bi zame utegnilo biti ključno prav tisto, kar mi je pri tebi tuje in kar bi najteže vzel nase, če bi seveda kaj takega sploh lahko naredil sam. Pripisovanje torej ni samo nezavedno, ampak vzajemno, kar pomeni, da živimo in dihamo v svetu, ki ni nič drugega kot ena sama velika prevara, kjer pa nihče ne vara drugega, ampak samo samega sebe. Vsi pripisujemo in vsi smo podvrženi pripisovanjem, vsi nehote nosimo čustva drug drugega, nehote vzajemno čustvujemo in mislimo ter se tako vzdržujemo v svetu očitnega, domačega in poznanega.

I. V času

Mar ne dokazujejo tega tudi vse velike vohunske afere, ki nas vedno znova presenečajo s svojo naivnostjo, nebogljenostjo in preprostostjo? Tudi danes, deset let po padcu berlinskega zidu, v časopisju beremo zgodbe, ki so si zelo podobne in govorijo nekako takole: preprosta ženička, ki je znala prisluhniti stiski soljudi, je iz njih izvabljala velike skrivnosti zgolj zato, ker je iskreno verjela v boljši svet na drugi strani zidu. Le zakaj tako težko sprej-

memo to večno resnico vohunjenja in izdajstva? Le redkokdo izdaja, ker bi imel od tega neposredno, največkrat materialno korist, večina pa se v tem poslu znajde zato, ker je znal nekdo izkoristiti njihovo temeljno stisko. Toda to je le ena plat zgodbe, druga pa je ta, da tudi tisti, ki je to stisko izkoristil, tega ni počel zato, ker bi se naslajal ob nesrečni usodi soljudi, ampak zato, ker je nehote to stisko lahko vzel bolj resno kot kdorkoli drug. Bolj resno, na primer, kot možje, žene, sorodniki, prijatelji ali sodelavci teh ljudi. V nekem trenutku je bila ta stiska zanje najpomembnejša stvar na svetu, čeprav si je sam nemara umišljal, da je zgolj sredstvo za dosego zaupanja in kasnejši dostop do tajnih informacij. Skratka, vohun in izdajalec se le redkokdaj ujameta zaradi skupnih interesov, skoraj praviloma lahko domnevamo, da ju družijo še neka temeljna ranjenost oziroma eksistenčna stiska, do katere pa ne moreta priti zavestno in lahko z njo manipulirata samo nehote.

Zdaj lahko poskusimo odgovoriti na vprašanje, kako se je podrl zid nezaupanja in vohunjenja med obema deloma Evrope. Mogoče pa kar tako, da je Zahod spoznal, da tudi ljudje na tej strani zidu iskreno verjamejo v boljši svet komunizma in da ljudje na drugi strani v resnici trpijo, in pa tako, da je Vzhod spoznal, da ljudje na Zahodu resnično verjamejo v boljši svet kapitalizma, in da tudi ljudje na tej strani trpijo. Dokler so imeli pravico do trpljenja samo ljudje na Zahodu in redki disidenti na Vzhodu, se pravi, dokler je samo »pokvarjeni« kapitalizem dopuščal sočutje s stisko sočloveka, toliko časa se je v to sočutje lahko naselilo samo vohunjenje. Naj se sliši še tako čudno, toda stisko zahodnega človeka so najbolje, čeprav nehote, razumeli prav vohuni, se pravi, bodisi tuji vohuni bodisi domači izdajalci. In glede njih Zahod še danes težko verjame, da je imel in še ima med svojimi ljudmi povsem iskrene in dobronamerne zagovornike revolucije in komunizma. Na drugi strani je bil Zahod vseskozi gluha za stisko vzhodnega človeka: Zahod je nehote verjel in deloval tako, kot da si je mali ruski človek, se pravi tisti, ki ni disident, sam kriv za svojo stisko, oziroma, kar je enako, da je nemočna žrtev vsemogočnega stroja revolucije. In to je neverjetno, to je moč vzajemnega pripisovanja. Zahod je zaničeval vse, ki so domnevno prehitro pokleknil pred vsemogočno mašinerijo komunistične partije in tajne policije. Groza tega pokleka in popolnega zloma je bila za Zahod prehuda, da bi ga mogel sprejeti in z njim sočustvovati. Vsemogočni stroj Vzhoda ni bil vsemogočen zato, ker naj bi pred njim klečale množice strtih in ponižanih ljudi, ampak zato, ker je bilo za Zahod lažje, če je krivdo za stisko teh ljudi pripisal njim samim. Kot da bi bile množice, ki na paradah vzklikajo revoluciji, tiste prave, fanatične množice iskrenih vernikov in bi si zato zaslužile vse, kar jim je strašnega ta revolucija povzročila. Od tod tudi slavospevi disidentom in prebežnikom iz vrst umetnikov in športnikov, kolikor so se Zahodu kaza-

li kot nejeverni Tomaži revolucije in kolikor so grozo osebnega ponižanja in zloma vzeli nase. Bržko je stiska malega človeka na Vzhodu, čeprav za hip in pod krinko nevemkakšnih interesov, postala za Zahod najpomembnejša stvar na svetu, se je vsemogočni stroj, tudi vojaški, posul.

Seveda pa je ta ista nezavedna vez držala tudi Vzhod: bržko so se ljudje tam otresli utvare, da živijo v najboljšem sistemu na svetu, in da je na Zahodu v resnici ljudem boljše, torej ne samo zaradi materialnih dobrin, ampak boljše kar tako, da sploh ne trpijo, tedaj je bilo naenkrat dovolj sočutja za njihove sodržavljane in tedaj so postali dovzetni za trpljenje okoli sebe. Zdaj so naenkrat zagledali okoli sebe samo še trpljenje, socialno stisko, nemoč, uničeno okolje. Enako presenečeni so bili Vzhodnjaki nad tem, da so na Zahodu ljudje, ki iskreno verjamejo v vrednote kapitalizma in so se zanje pripravljani žrtvovati. Amerikanizem in ameriški patriotizem sta bila za Vzhod dolgo časa samo slaba šala: nekakšna mešanica naivnosti, karierizma, mladostniškega sentimentalizma in humorja. Prav zato Vzhod še danes ne razume različnih oblik demokratičnega boja, zlasti pa ne razume tega, da so demokratične ureditve na Zahodu rezultat nekega pristnega boja in iskrenega prizadevanja, ki ima dolgo zgodovino in je onstran blokovo-ideoloških posploševanj. Pravi junaki zahodne levice, kakor jo je razumel Vzhod, so bili salonski komunisti, univerzitetniki in marksistični filozofi, ne pa sindikalisti, aktivisti vseh vrst ali prostovoljci. Kakor je bila na Zahodu prava vera prihranjena za revolucionarje in najvišje uradnike partije, za katere še danes marsikdo težko verjame, da so bili navadni preračunljivci, oportunisti in čustveno pohabljeni ljudje, ki v svetle ideale revolucije v resnici nikoli niso verjeli, tako je bila na Vzhodu prava vera prihranjena za zahodne simpatizerje in ideologe, ki so tudi po tem, ko so v svojem okolju že davno izgubili avro nezmotljivosti, v svetu onstran železne zavese še vedno veljali za stebre čiste, neideološke vere v napredek socializma in pravilnost marksizma.

II. V prostoru

Ko govorimo o pripisovanju, ne moremo mimo tega, kar je o tem povedala moderna psihologija. In to je bilo seveda povsem enostransko. Psihologija oziroma psihoanaliza sta iznašli pojem projekcije, pa izvrženja in ponotranjenja nekakšnih objektov, in jim nato dodala še identifikacijo. Toda niti enkrat, razen mestoma in nehote, nista omenila vzajemnosti kot okolja ali prostora, ki omogoča omenjene mehanizme. Objekta namreč ni mogoče izpostaviti ali izluščiti drugače kot v nekem odnosu, ki prav zaradi te izpostavitve postane odnos vzajemnega popredmetenja. Psihoanaliza do da-

nes še ni izmerila globine, do katere sega vzajemnost in na kateri se običajne ločnice, ki naj bi to vzajemnost omejile ali ukrotile, podrejo. Na nek način bi bil to seveda tudi konec običajne psihoanalize, kolikor se zanaša na to, da bodo tehnike poslušanja, molka in prekinjenega pogleda same od sebe izpostavile neko pripisovanje, ki ne bo vzajemno. Če drži, da je psihoanaliza odkrila človeka kot subjekt želje in objekt užitka, potem je to lahko naredila samo zato, ker je bila njena tehnika podložena z odnosi vzajemnega pripisovanja želje in popredmetenja. Daleč od tega torej, da bi to popredmetenje vzela nase in nakazala njegove meje.

S tega vidika se kot skušnjave ne kažejo samo tehnike interpretiranja, ampak tudi vse scientistično obarvane teorije duše ali duševnosti, navsezadnje tudi vse filozofije, ki se niso izpostavile prepihu vzajemnosti. Misel tvega samo takrat, kadar se zaveda, da ne misli ničesar objektivnega, ampak samo sebe prek drugega. Misel tvega, če zdrži tveganje v dvoje, se pravi, če svojega sofistčnega dvojnika ne poskuša pobiti s kakim predmetom, ki ga je pobrala izven prostora vzajemnosti. In znanost je prvi od teh predmetov. Že v Platonovem *Menonu* na primer je matematika prevzela vlogo orodja oziroma krepela, s katerim odženemo vsiljivce in iztepemo dušo iz sužnja. Toda pravo srečanje filozofije in sofistike oziroma dokse se zgodi šele tam, kjer filozofija vztraja v dvoumnosti in bližini, ki ji jo narekuje doksa in kjer ostaja spričo te bližine neverjetno sočutna, ranljiva in krhka. Tam se filozofija sprašuje: Kako daleč grem lahko s tabo, preden te pahnem med vsiljivce, preden te odpišem, ali ti kaj pripisem? Kako daleč lahko greva, ne da bi se ustrašila zase in se zbala prevare? Kako dolgo zdržim sama s seboj, če imam pred očmi to, da se nemara varam? In da me ti nehote izkoriščaš? Za tako misel, recimo ji kar filozofija vzajemnosti, ne bi bilo dovolj, če bi se oklenila etike, ki pravi, da z željo ni mogoče manipulirati, ker se želja izvije iz primeža intersubjektivnosti in ker je želja v svojem temelju zapisana nespremenljivemu, vedno istemu objektu. Prav nasprotno, njena etika trdi, da je treba v tej intersubjektivnosti vztrajati in da z željo ni mogoče manipulirati zato, ker je nezavedno vzajemno, ker v prostoru vzajemnosti nihče ne manipulira. Etika objekta se etiki vzajemnosti kaže kot misel, ki svojega popredmetenja ni mogla vzeti nase, ampak ga je pripisala neki zunanosti, na primer nagonu, užitku. Še preden se je zavedla radikalne vzajemnosti želje, že je to željo reducirala na objekt in v objektu prepoznala tudi poslednji cilj želje. Pogoje izluščenja želje je vzela za sama določila želje, pri tem pa prezrla, da želja lahko obstaja tudi ob drugačnih pogojih in da so ti pogoji še vedno intersubjektivni.

Radikalno mišljenje vzajemnosti misli željo onstran objektivizirajočih pogojev njenega izluščenja v psihoanalizi. Mogoče res drži, kakor uči Platon in za njim Lacan, da je ljubezen popredmetujoča, da človeku iztrga du-

šo in ga naredi za njen ovoj, za posodo, ki skriva objekt. Toda to je samo ljubezen, ki je nastala v pogojih vzajemnega popredmetenja, izsiljena ljubezen, pri čemer je seveda jasno, da ljubezni ni izsilila kaka tehnika niti sama situacija analize, ampak v prvi vrsti sokratska drža analitika. Preprosto rečeno, drža, ki ne dopušča drugačnega čustvenega stika, ampak računa na naklonjenost in ljubezen, se celo poteguje zanjo in tako celotni odnos postavlja v okvir take ljubezni. Filozofija vzajemnosti pa misli prav to vzajemnost kot najširši okvir intersubjektivnosti. Toda to ne pomeni, da povečuje vzajemnost, ali da ji podeljuje transcendentalnost, ampak da vztraja pri intersubjektivnosti tudi tam, kjer je skušnjava popredmetenja največja. Da ponižno vztraja pri vzajemnosti zato, da bi še boljše izpostavila dogodkovnost, ki obeleža vsako srečanje. Kaj to pomeni? Preprosto, da dopušča možnost, da ni sama, tudi kadar se počuti osamljeno. Da si ne lasti pravice, da bi sama odločala o tem, kdaj in kako je s kom skupaj, ampak se zaveda, da stik prihaja prek presenečenja, prek sprevrnitve, prek nekega vdora v svet narcizma. V tem pogledu se filozofija vzajemnosti izteče v mišljenje dogodka, stika, srečanja, osebe, poosebljenja, sočutja.

III. Znova odkrito sočutje

Namesto zgodovinskega časa dogodkovni, namesto prostora in razdalje bližina in stik, namesto popredmetenja poosebljenje, in namesto čudenja srečanje, presenečenje in sočutje. Morda pa je bilo že od vsega začetka sočutje vir filozofije. Sočutja namreč ni brez čudenja in presenečenja, kajti govorimo o sočutju, ki nima nič skupnega z običajnim narcističnim življenjem, se pravi s sočutjem, ki je po moji meri. Ta ne pozna presenečenj. Toda če drži, da se ljudje čudimo samo temu, kar vdre v naš običajni svet, kar ta svet zamaje in za hip postavi v oklepaj, potem lahko rečemo, da se v prvi vrsti čudimo temu, kar razpira naš svet vzajemnega pripisovanja. To pa je lahko samo sočutje, ki ni po moji meri niti ni po tvoji meri, ampak naju presega. Iz tega sledi, da običajno sočutje ni samo preprosto narcistično, kakor bi izhajalo samo iz mene, ampak je vzajemno narcistično. Z običajnim sočutjem drug drugega potrjujemo, vključujemo, pa tudi izključujemo, odpisemo. Meja tega sočutja ne morem prestopiti sam, niti ga ne moreva prestopiti skupaj. In to je ključno dopolnilo, ki ga mišljenje sočutja dodaja k filozofiji narcizma. Obstaja sočutje, ki je, kot pravimo, po moji meri, toda to sočutje ni nič manj po moji meri, kadar je vzajemno; nič manj ni omejeno in moje, kadar je tudi tvoje, kadar se vzajemno čutiva kot eno, in nič manj ni najino, kadar je samo tvoje ali samo moje, kadar drug drugega sploh ne

čutiva več. Vzajemnost, naj je prijazna ali sovražna, ostaja vzajemnost, ostaja najina nezavedna povezanost, ki ji sama nikdar ne moreva priti do konca.

Mar to pomeni, da sva za vselej zapisana svetu narcizma, čeprav bova ta narcizem raztegnila do skrajnih meja vzajemnosti, ko bova mrežo takih vezi razpredla po celem svetu? Vselej bodo te vezi, če gledamo vsako posebej, narcistično vzajemne. Toda če gledamo dve vezi skupaj, potem je očitno, da se stara vez lahko razpre novi vezi samo takrat, kadar tretji prihaja vanjo kot razrešitev vzajemnosti. Iz tega sledi, da se stara vez lahko odpre tretjemu samo tako, da oba sprejmeva tretjega, da oba, vsak na svoj način, vzpostaviva s tretjim novo vez. Prav v teh dveh vezeh, ki ju vzpostavljava vsak posebej, vsak zase, midva nisva več zapisana stari vzajemnosti; midva nisva več človeka starega sveta, ampak sprejemava tretjega kot dogodek, ki naju lahko odreši stare vezi, kolikor se bova v tem dogodku prepoznala vsak na svoj način. In to je novo, to je nezaslišano, da namreč tretji prihaja k vsakemu od naju na drugačen način in da ta prihod ni izključujoč, čeprav je popolnoma nevzajemen. Ne gre torej za preprosto razpustitev vzajemnosti ali prekinitev stare vezi, ampak za predrugačenje te vezi v luči dveh novih vezi, ki sva ju vzpostavila s tretjim. Ko se midva prepoznava v tretjem, se ne prepoznava za enaka, podobna ali vzajemna, kajti tako prepoznanje bi ostalo zapisano vzajemnosti, ampak se prepoznava za enkratni osebi, ki sta postali enkratni hkrati zase, za drugega in za tretjega.

Tretji oziroma prihod tretjega torej ni kak brezosebni dogodek, ampak skrivnost posebljenja, oseba *par excellence*, ki zmore ukiniti najino vzajemno popredmetenje. Tretji, ki nama prinaša možnost odreditve, možnost, da sredi starega sveta izkrčiva prostor novemu, ta tretji je nosilec treh različnih, enkratnih in neizključujočih vezi: najprej dveh vezi, ki ju ima z vsakim od naju posebej, in ki so enkratne po definiciji, nato pa še tretje vezi, ki ni nič drugega kot najina stara vez vzajemnosti, sedaj razrešena svoje nezavedne moči in povzdignjena v enkratnost, saj družu dva, ki ju v očeh sveta ne družu ničesar več. V tem je neverjetna hkratnost dogodkovnega: ljudje svoj stari svet vedno zapuščamo v troje, čeprav kot tri ločene, enkratne osebe. In kakšna je ta enkratna, a neizključujoča vez, ki jo ima tretji z vsakim od naju, in ki naposled predrugači tudi najino staro vez? Rečeno je bilo, da ta vez poseblja, da me naredi posebnega, enkratnega, najprej za tretjega, nato še za mene samega in za drugega. Zakaj torej ne bi mogli tej osebi in intimni vezi reči sočutje in ljubezen? In zakaj ne bi mogli za filozofijo tega veka reči, da je postala nepomembna in sterilna zato, ker je izgubila sočutje?